



WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

6 marca 2024 r.

Sąd Najwyższy w Izbie Cywilnej w składzie:

SSN Jacek Grela (przewodniczący)
SSN Maciej Kowalski (sprawozdawca)
SSN Krzysztof Wesołowski

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym 6 marca 2024 r. w Warszawie
skargi kasacyjnej T. M.
od wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie
z 27 lipca 2021 r., I ACa 78/21,
w sprawie z powództwa T. M.
przeciwko Parafii [...] w W.
o ochronę dóbr osobistych,

oddala skargę kasacyjną.

Maciej Kowalski Jacek Grela Krzysztof Wesołowski
[SOP]

UZASADNIENIE

UZASADNIENIE

Wyrokiem z 27 lipca 2021 r. Sąd Apelacyjny w Warszawie oddalił apelację powoda od wyroku Sądu Okręgowego w Warszawie z 20 lutego 2020 r. oddalającego powództwo T. M. o nakazanie Parafii [...] w W. usunięcie grobu murowanego zlokalizowanego na Cmentarzu Rzymskokatolickim w P. przy ul. [...], zawierającego szczątki generała Milicji Obywatelskiej Z. T.

Z poczynionych przez sądy *meriti* ustaleń wynika, że na cmentarzu parafialnym w P. zarządzanym przez Parafię [...] w W. w grobie murowanym spoczywają szczątki Z. T., który był generałem Milicji Obywatelskiej, Komendantem Akademii Spraw Wewnętrznych w W., a w okresie stanu wojennego i przez kolejne lata - Zastępcą Komendanta Głównego Milicji Obywatelskiej.

Na cmentarzu parafialnym w P., spoczywają również szczątki osób będących ofiarami II wojny światowej, w tym żołnierzy kampanii wrześniowej 1939 r., powstańców warszawskich i więźniów Pawiaka.

Powód jest osobą obcą dla Z. T., nie posiada z nim jakichkolwiek związków rodzinnych. Jest potomkiem żołnierza niezłomnego J. M., Polakiem i katolikiem.

W ocenie Sądu Apelacyjnego pochowanie na cmentarzu zarządzanym przez pozwanego zmarłego Z. T., nie stanowiło naruszenia jakiegokolwiek dobra osobistego powoda. Sąd ten nie podzielił stanowiska Sądu pierwszej instancji co do istnienia na gruncie prawa cywilnego dobra osobistego w postaci poczucia przynależności do narodu polskiego. Z samej istoty dóbr osobistych wynika, że dobrami osobistymi nie mogą być wartości kolektywne, uniwersalne, wspólne dla pewnych grup. Nie są one bowiem wartościami zindywidualizowanymi, związanymi z osobą konkretnej jednostki. Zdarzenie skutkujące naruszeniem tak określonego dobra osobistego mogłoby generować nieograniczoną w istocie ilość powództw składanych przez poszczególnych członków wspólnoty - pokrzywdzonych naruszeniem i występujących z żądaniem ochrony własnego dobra osobistego.

Ocena, czy nastąpiło naruszenie dobra osobistego, nie może być dokonywana według miary indywidualnej wrażliwości zainteresowanego, a kryteria oceny muszą być poddane obiektywizacji. Pochowanie zmarłego na cmentarzu w grobie rodzinnym nie stanowi naruszenia dóbr osobistych innych osób, a kwestia, kim zmarły był za życia, pozostaje bez znaczenia.

Sąd Apelacyjny wskazał, że skoro w sprawie nie doszło do naruszenia dóbr osobistych powoda, zbędnym było rozważanie bezprawności takiego zachowania. Jedynie na marginesie wskazał, że Sąd Okręgowy szczegółowo i wnikliwie odniósł się do tej kwestii, analizując obowiązki pozwanego jako zarządcy cmentarza. Sąd Apelacyjny zgodził się z wynikających z tych rozważań wnioskiem, że pozwany działał w ramach przysługujących mu uprawnień i obowiązujących przepisów.

W skardze kasacyjnej od powyższego wyroku powód zarzucił naruszenie:

1) art. 23 k.c. przez błędną wykładnię i niewłaściwe zastosowanie polegające na uznaniu, iż poczucie przynależności do narodu polskiego nie stanowi dobra osobistego i nie podlega ochronie prawnej na gruncie tego przepisu;

2) art. 24 § 1 k.c. przez błędną wykładnię i niewłaściwe zastosowanie polegające na zaakceptowaniu rozważań Sądu Okręgowego, iż nie stanowi środka ochrony dobra osobistego nakaz ekshumacji kolaboranta z grobu na cmentarzu, na którym znajdują się szczątki ofiar reżimów totalitarnych;

3) art. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (dalej: „u.g.c.w.”) w zw. z art. 58 § 1 k.c. poprzez uznanie ważności i skuteczności umowy o pochówek kolaboranta w pobliżu grobu wojennego, podczas gdy umowa o taki pochówek naruszająca powagę grobu wojennego jako sprzeczna z art. 2 u.g.c.w. jest w całości nieważna i nie skutkuje powstaniem prawa do grobu dla krewnych kolaboranta;

4) art. 2 u.g.c.w. w zw. z art. 58 § 2 k.c. poprzez uznanie ważności i skuteczności umowy o pochówek kolaboranta w pobliżu grobu wojennego, podczas gdy umowa o taki pochówek naruszająca powagę grobu wojennego jako sprzeczna

z zasadami współżycia społecznego wynikającymi z art. 2 u.g.c.w. jest w całości nieważna i nie skutkuje powstaniem prawa do grobu dla krewnych kolaboranta.

Z powołaniem się na powyższe zarzuty skarżący wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu w Warszawie.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z art. 15 ust. 1 ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (dalej: „u.c.c.z.”) ekshumacja zwłok i szczątków może być dokonana: 1) na umotywowaną prośbę osób uprawnionych do pochowania zwłok za zezwoleniem właściwego inspektora sanitarnego; 2) na zarządzenie prokuratora lub sądu; 3) na podstawie decyzji właściwego inspektora sanitarnego w razie zajęcia terenu cmentarza na inny cel.

W doktrynie i orzecznictwie powszechnie przyjmuje się, że prawo do grobu ma charakter cywilnoprawny. Taki charakter ma również umowa o pochowanie zwłok z której wynika szereg uprawnień dla osoby, dla której kult pamięci osoby zmarłej pochowanej w tym grobie, jest jej własnym dobrem osobistym. Takie dobro osobiste służy wszystkim osobom bliskim zmarłego. Prawo do grobu ma bowiem wszystkim charakter osobisty wynikający z więzi rodzinnych i stosunku bliskości z osobą zmarłą pochowaną w danym grobie, wyrażający się w m.in. w decydowaniu czy współdecydowaniu o przeznaczeniu wolnych miejsc w grobie dla pochowania dalszych zmarłych. Prawo do obejmuje również możliwość decydowania czy współdecydowania o ekshumacji zwłok i szczątków czego wyrazem jest uprawnienie wynikające z art. 15 ust. 1 u.c.c.z.

Ocena adekwatności żadanego przez uprawnionego sposobu usunięcia skutków naruszenia dóbr osobistych w stosunku do sposobu i okoliczności samego naruszenia, należy zawsze do sądu. Dotyczy to w szczególności tak daleko idącego żądania jak ekshumacja zwłok. W dotychczasowym orzecznictwie Sądu Najwyższego konsekwentnie dąży do maksymalnego ograniczenia stosowania tego środka ochrony dóbr osobistych, w imię dobra co najmniej równorzędnego jakim jest niezakłócanie spokoju osób zmarłych oraz ich najbliższych, dla których ekshumacja

może stanowić traumatyczne przeżycie. Ekshumacja może być zatem orzeczona tylko wtedy, gdy szczególne względy ochrony dóbr osobistych za tym przemawiają (zob. m.in. wyroki SN z 16 czerwca 1998 r., I CKN 729/97; z 29 stycznia 2003 r. I CKN 1453/00; z 17 lutego 2016 r., III CSK 84/15).

Tak rozumiane prawo do grobu nie przysługuje powodowi zarówno w odniesieniu do znajdującego się na Cmentarzu Rzymskokatolickim w P. grobu Z. T. jak i w stosunku do grobów ofiar II wojny światowej, w tym żołnierzy kampanii wrześniowej 1939 r., powstańców warszawskich i więźniów Pawiaka. Powód w świetle przepisów ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych nie należy bowiem do kręgu osób uprawnionych do pochowania w nich zwłok. Zgodnie z art. 10 ust 1 powyższej ustawy prawo pochowania zwłok ludzkich, pomijając przypadki szczególne, które w sprawie nie miały zastosowania, ma najbliższa pozostała rodzina osoby zmarłej, a mianowicie: pozostały małżonek(ka); krewni zstępni; krewni wstępnii; krewni boczni do 4 stopnia pokrewieństwa; powinowaci w linii prostej do 1 stopnia, w określonych w ustawie przypadkach właściwe organy wojskowe, organy państwowe, instytucje i organizacje społeczne. Prawo to przysługuje również osobom, które do tego dobrowolnie się zobowiązują.

Rozważenia w sprawie wymagało czy istnieją przepisy przewidujące możliwość dochodzenia ekshumacji zwłok i szczątków na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych przez osoby nie należące do kręgu osób uprawnionych do pochowania w określonym grobie zwłok.

Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym niniejszą sprawę podziela stanowisko przedstawione w uzasadnieniu uchwały Sadu Najwyższego z 29 czerwca 2016 r., III CZP 24/16 - według której zarządca cmentarza nie może na podstawie u.c.c.z. domagać się skutecznie wydania przez sąd zezwolenia na ekshumację zwłok lub szczątków ludzkich - w którym wskazano, że ustawa o cmentarzach i chowaniu zmarłych nie zawiera przepisów ogólnych, ale na podstawie jej całokształtu oraz poszczególnych unormowań można wywieść wniosek, że nie reguluje w sposób kompleksowy i wyczerpujący wszystkich problemów dotyczących miejsca i sposobu chowania zmarłych. W związku z tym niektóre przepisy omawianej ustawy nie mają samodzielnego charakteru; łączą się z przepisami innych ustaw, uzupełniając je lub

rozwijając. Do tych innych ustaw należy kodeks postępowania karnego, przewidujący w ramach postępowania dowodowego wymagającego oględzin i otwarcia zwłok zarządzenie przez prokuratora lub sąd wyjęcie zwłok z grobu. Zarządzenie (postanowienie) o ekshumacji zwłok lub szczątków ludzkich może być wydane także przez sąd w postępowaniu cywilnym na podstawie art. 292 i nast. k.p.c., ewentualnie przy zastosowaniu art. 309 k.p.c., np. w sprawie o ustalenie ojcostwa osoby zmarłej albo w sprawie o stwierdzenie zgonu, jeżeli wystąpi potrzeba stwierdzenia, że śmierć osoby jest niewątpliwa. W konsekwencji art. 15 ust. 1 pkt 2 u.c.c.z. nie stanowi samodzielnej podstawy udzielania przez sąd w postępowaniu cywilnym zezwolenia na ekshumację zwłok lub szczątków ludzkich. Sąd lub prokurator może zarządzić ekshumację zwłok lub szczątków wyłącznie w ramach prowadzonych postępowań - cywilnego lub karnego - na podstawie swych kompetencji śledczych lub jurysdykcyjnych, dyktowanych ważnym interesem publicznoprawnym, wynikających z art. 292 i n. k.p.c. oraz art. 209 i n. k.p.k. Przyznanie legitymacji do złożenia wniosku o ekshumację na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych innym osobom niż wymienione w art. 10 ust. 1 wymagałoby decyzji ustawowej, której - zważywszy wyjątkowy status prawny zwłok oraz nakaz ich ochrony i poszanowania - nie można domniemywać ani wywodzić z innych przepisów, zwłaszcza w drodze wątpliwych zabiegów interpretacyjnych. Natomiast wola i udział w decyzji o ekshumacji osób najbliższych zmarłego, uprawnionych do jego pochowania, jest poza wszelką dyskusją, co znajduje dodatkowe potwierdzenie art. 15a ust. 4-7 u.c.c.z., wymagającym od wojewody - zamierzającego dokonać ekshumacji zwłok na wniosek Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu - ścisłego współdziałania z osobami bliskimi zmarłego w ramach rygorystycznej, przewidzianej przez ustawę procedury. Gdyby prawodawca przewidywał przyznanie w art. 15 u.c.c.z. uprawnienia, które może być dochodzone przed sądem w postępowaniu cywilnym, to - obok przedmiotowych i podmiotowych przesłanek warunkujących jego realizację - określiłby także sposób jego dochodzenia, a w szczególności tryb postępowania.

Osoby nie wymienione w art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych nie mogą skutecznie domagać się udzielenia

ochrony w postaci ekshumacji zwłok na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych.

Okoliczności odnoszące się do przodka powoda i jego osobistych zasług w ściganiu zbrodniarzy komunistycznych nie stanowią o legitymacji procesowej do dochodzenia ekshumacji zwłok funkcjonariuszy komunistycznych w sytuacji, gdy w ocenie powoda doszło do nienależytego upamiętnienia osób działających na rzecz niepodległości Państwa Polskiego.

W konsekwencji niezasadny jest zarzut skargi kasacyjnej naruszenie art 24 § 1 k.c. poprzez błędną wykładnię i niewłaściwe zastosowanie polegające na zaakceptowaniu, że nie stanowi środka ochrony dobra osobistego nakaz ekshumacji kolaboranta z grobu na cmentarzu, na którym znajdują się szczątki ofiar reżimów totalitarnych.

Powoływany przez skarżącego art. 2 u.g.c.w. przewidujący pielęgnowanie i otaczanie grobów wojennych, bez względu na narodowość i wyznanie osób w nich pochowanych oraz formacje do których osoby te należały, należnym tym miejscom szacunkiem i powagą nie może stanowić w aktualnym stanie prawnym podstawy zarządzenia ekshumacji zwłok funkcjonariuszy państwa komunistycznego pochowanych na tym samym cmentarzu gdzie znajduje się grób wojenny (groby wojenne). Taka możliwość jako należąca do obszaru prawa publicznego wymagałaby regulacji o charakterze ustawowym.

Powyższe przesądza o bezzasadności zarzutu naruszenia art. 2 u.g.c.w. w związku z art. 58 § 1 k.c. opartego na tezie, że umowa o pochówek osoby zaangażowanej w działalność organów bezpieczeństwa państwa totalitarnego w pobliżu grobu wojennego, jako sprzeczna z art. 2 u.g.c.w. jest nieważna i nie skutkuje powstaniem prawa do grobu dla jego krewnych.

Jak już wyżej wskazano umowa o pochowanie zwłok ma cywilnoprawny charakter. W niniejszej sprawie, której przedmiotem było ochrona dóbr osobistych powoda, przesłankowe stwierdzenie nieważności takiej umowy nie było tym bardziej możliwe, że pozwany w sprawie był jedynie zarządca cmentarza a zatem jedna ze stron umowy o pochowanie zwłok.

Ubocznie wskazać należy, że w przypadku wytoczenia przez osobę trzecią powództwa o ustalenie nieważności umowy o pochowanie zwłok zachodzi po stronie pozwanej współuczestnictwo konieczne obu stron umowy, wynikające z istoty spornego stosunku prawnego a zatem pozwanymi poza zarządcą cmentarza powinny być również osoby, których prawo do grobu jest kwestionowane. W takich wypadkach chodzi bowiem o objęcie zakresem mocy wiążącej wyroku ustalającego obu stron umowy (art. 365 § 1 k.p.c.). W przeciwnym razie wyrok taki nie byłby w pełni skuteczny, skoro wiązałby tylko jedną stronę czynności prawnej. Nieuczestniczenie w sprawie w charakterze pozwanych wszystkich osób, których łączny udział jest w takim postępowaniu konieczny, podlega ocenie na podstawie prawa materialnego i powinno prowadzić do oddalenia powództwa (zob. wyroki SN z 25 stycznia 2012 r., V CSK 51/11, OSNC 2012, Nr 6, poz. 78, i z 29 listopada 2012 r., II CSK 86/12).

Ponadto pomijając przypadki określone w art. 15 ust. 1 pkt 1 i 3 u.c.c.z. - w świetle jej art. 7 ust. 3 - w ogóle wątpliwa jest możliwość likwidacji grobu murowanego i przeniesienie szczątków do innego grobu (zob. wyrok SN 3 grudnia 2010 r., I CSK 66/10).

W świetle powyższych wskazań ewentualne naruszenie art. 23 k.c. przez uznanie, że poczucie przynależności do narodu polskiego nie stanowi dobra osobistego i nie podlega ochronie prawnej na gruncie tego przepisu nie ma znaczenia dla oceny zasadności wniesionej skargi kasacyjnej. Jedynie zatem ubocznie należy wskazać, że poczucie tożsamości narodowej należy uznać za dobro osobiste w rozumieniu art. 23 i 24 k.c. Przejawia się ono w zespole poglądów i przekonań związanych z uczestnictwem we wspólnocie narodowej, z którą identyfikuje się człowiek. Gwarantuje stan wolny od ingerencji w poglądy i przekonania, będące jego przejawem. W judykaturze wskazuje się, że potrzeba takiej ochrony istnieje m.in. z uwagi na wypowiedzi o „polskich obozach koncentracyjnych”, które deprecjonują wewnętrzne przekonanie człowieka o jego własnej wartości jako członka narodu polskiego (zob. F. Rakiewicz, Poczucie tożsamości narodowej jako dobro osobiste w świetle polskiego prawa cywilnego, cz. 1-3, SPP 2011). Z reguły dobro osobiste w postaci tożsamości narodowej może

być naruszone przez wypowiedź przypisującą narodowi bądź jego przedstawicielom negatywnie oceniane cechy lub zachowania. W konsekwencji powód w tego rodzaju sprawach zobowiązany jest przedstawić w toku postępowania sądowego dowody umożliwiające obiektywne wykazanie, że funkcjonuje u niego poczucie określonej tożsamości narodowej, które doznało zagrożenia lub naruszenia, po stronie pozwanego pozostaje natomiast wykazanie, że jego działania nie były bezprawne.

Sąd I instancji nie poczynił ustaleń w zakresie naruszenia dobra osobistego powoda. Nie ustalił w szczególności czy pochówek Z. T. w pobliżu grobów wojennych naruszał dobro osobiste powoda w postaci tożsamości narodowej ani nie badał istnienia związku pomiędzy działaniem mającym naruszać dobra osobiste, a sytuacją osobistą żądającego ochrony. Poprzestał na stwierdzeniu, że na gruncie prawa cywilnego dobro osobiste w postaci poczucia przynależności do narodu polskiego nie istnieje oraz że działania pozwanego nie były bezprawne. Kwestie te w istocie nie miały jednak dla rozstrzygnięcia znaczenia, skoro powód w sprawie o ochronę dóbr osobistych nie mógł skutecznie domagać się ekshumacji zwłok Z. T. Zaskarżone orzeczenie pomimo częściowo błędnego uzasadnienia odpowiada zatem prawu.

Z powyższych względów skarga kasacyjna podlegała oddaleniu (art. 398¹⁴ k.p.c.).

Na mocy art. 330 § 1 k.p.c. stwierdzam
niemożność podpisania uzasadnienia
wyroku przez sędziego SN Jacka Grełę
z powodu długotrwałej nieobecności.

Maciej Kowalski

Maciej Kowalski

Krzysztof Wesołowski

(a.z.)

[a.ł]